

**“Laging Ngayon Lamang ang Nililingon”:
Hinggil sa *Ruta: Mga Bago at Piling Tula* ni Benilda S. Santos**

Christian Jil R. Benitez
Ateneo de Manila University

Noon pa man sa kaniyang unang kalipunan ng mga tula, ang *Pali-palitong Posporo* (Anvil 1991/1995; High Chair 2016), malinaw nang inilalatag ng makatang si Benilda S. Santos ang kaniyang partikular na kaabalahan hinggil sa panahon.¹ Sa nasabing aklat, sa pambungad nitong tula na may parehong pamagat, kagyat na niyang idiniriin ang tuong iinugan ng kaniyang magiging sining: “Paano sisinupin / sa mumunting kahon / ang padpad-padpad / ng panahon?” (2), kaniyang pagtataka, na babaunin niya hanggang sa mga sumunod niyang aklat ng mga tula. Sa *Kuwadro Numero Uno* (Anvil 1996; UP Press 2005), halimbawa, sasambitin niyang muli ang gayong pagtatanong sa isang tula kung saan tuwiran niyang pinagtatagpo ang Babae at ang nasabing dalumat, sa naisakatawang anyo nito bilang nilalang na “napabilibid sa lumuting tubig / sa [isang] naaagnas nang muhon”: sa pawang pananatili ng Babae sa “pamimintana” sa kabila ng paghingi ng saklolo sa Kaniya nitong Panahon, itinatanong ni Santos kung paano maaaring “apuhapin ang Panahon / sa kailaliman ng balon / sa gabing may karamdaman ang buwan / at [kaniya]ng paningi’y ilang taon na ring / napapako...” (“Ang Babae at ang Panahon,” *KNU* 4). Sa ibang salita, paano magagawang “buong hinahong... [mai]jahon” nitong Babae ang Panahon mula sa pagkakasadlak nito kung kapuwa nga sila nakatali—nakabilibid at nakapako?

Samakatwid, kritikal para kay Santos ang ganitong pagtuon sa panahon sapagkat may pagmamalay siyang sa gana rin ng dalumat na ito nabuburda ang “pagkatalinghaga” nitong babae: sa pagbukadkad ng panahon naitatali sa kaniya mismong “buto at noo” na “hindi [siya] ‘tulad ng laylayan’” lamang ng pantalong kaniyang sinusulsihan, “kundi *laylayan na nga*” sa kaniyang sariling kalagayan sa patriyarkikong lipunan (“Kuwadro Numero Uno,” *KNU* 4). Sapagkat ayon na rin kay Santos (2020), ang babae ang parating “gaganap” sa magkakaalinsabay na “papel [ng] ina, ate, tiya at lola—mga tagapagpatupad ng domestisidad,” kung kaya “kailangang hutok na hutok na siya” (196)—isang paghuhutok na ipinangyayari din lamang sa panahon, sa pagpapalimit

at pagsasakaraniwan ng paggigiit sa ipinapataw ngang pagkalaylayan. Sa ibang salita, kung ang kasaganahan ng panahon ay nalilirip sa pagiging pagkakataon nito sana “para sa kahit anong bagay” (Benitez 2019, 465), ang pandarahas sa panahon ng babae ay sa kaniyang parati na lamang “pagiging *para sa iba*: para sa magulang, para sa mga kapatid, para sa ibang kamag-anak, para sa mga kaibigan” (Santos 2020, 197). Ang karahasang ito ang malimit pinangangatwiran at ikinukubli sa sinasabing pagiging “*mapagbigay* [niyang] *sarili*” (“Kuwadro Numero Uno,” *KNU* 4).²

Kung kaya nahihinuhang ang pinakamahalagang gana ng pagmamakata ni Santos ay ang kritikal na pagtatangka nitong madalumat muli ang panahon, sapagkat sa ganitong pagsipat naaari ng kaniyang pagtula ang higit na pag-unawa sa kalagayan ng babae sa lipunang kaniyang kinabibilangan—kung bakit nakakuwadro ang kaniyang sarili sa mga partikular na tropo, halimbawa, na madalas hindi napagtutuunan ng pansin sapagkat sinasabi na lamang na *ganoon na nga*. Sa ganitong paraan, naidiriing ang halaga ng tula para kay Santos ay sa pagiging panahon din nito para sa pagbaling tungo sa “sandaling iyon”—ang kritikal na saglit kung kailan kaniyang maaari bilang isang babae na “kumawala... sa panahon,” kahit man lamang sa mga pinakakaraniwang sandali tulad ng pag-aalmusal at pagsisipilyo (“Pagkatapos ng Almusal,” *KNU* 7-8).³ At tulad na rin sa pagtataya ni Santos sa tulang “Sa Mga Araw na Ito,” anupamang tangka sa pagtula na hindi man lamang magnanasa para sa gayong sandali ng pagkawala sa panahon—na hindi man lamang magnanais na sandali ng tula, “may pilay na / naglalakad nang muli, o may piping / nakapagsasalita, o... / may patay na nabubuhay”—pangahas na sinasabi ni Santos na “mabuti pang walisin... na lamang / ang mga dahong tuyo sa likod-bahay, / pausukan ang puno ng bayabas, / at hintaying magkulay-ginto ang / luntian” (“Sa Mga Araw na Ito,” *Alipato* 39-40).

Sa *Ruta: Mga Bago at Piling Tula* (Ateneo de Naga University Press 2019), ang ikaapat na kalipunan ng mga tula ni Santos, ang mga ganitong pagkakataon ng pagkawala sa panahon ay hindi dumarating sa mga pinakatuwirang paraan, lalo pa kung pawang inaasahan ang mga katulad na tahasang pag-iiba ng karaniwan, kung hindi man paghihimala na nga. Sapagkat sa katapatan na rin ng koleksiyon sa sarili nitong pamagat, bumabaling ang *Ruta* sa mga nakasanayang dinaraan at iniikutan, sa mga parehong teritoryong araw-araw na tinatahak, upang sa gayon ay matangka ring makaalis mula dito, kung para din lamang sa pagtatapos ng paglibot ay maaari din ang isang mapanibagong pagbabalik. Sa tulang pinamagatan ding “Ruta,” halimbawa, inilalarawan ni Santos ang isang sandali ng halos pagbabanyuhay:

Iniiiba na naman nila ang balangkas ng rutang
tutuntunin sa pag-uwi.
Ipinanghahalip sa nakasanayang

maalamat na ngalan ng kalsada
 ang ngalan ng angkang kababangon pa lamang
 mula sa maasap na nakaraan—
 walang pangiming panliligaw sa nagnanais
 ng tuwirang pag-uwi sa pinagmulan. (4)

Halos lamang ang nalilirip na pagbabanyuhay sa nasabing tula, sapagkat sa gitna ng mga pagbabagong iginigiit ng panahon, idiniriin din dito na nananatili pa ring saligan ang hindi pa rin nabuburang mga pangalan: sinasabing “may bulo” lamang ang mga kalsada, at marahil pati na iba pang mga bagay, sa sandaling “mag-aninaw ang babasa / sa inagaw na pamilyar,” sampu na rin ng “nagsusumikad... / [na] liwanag ng tumitining na hindi paglimot” (4-5). Sa ibang salita, nagkakaroon ng malalim na saysay ang bagay-bagay sa gana ng kanilang pagkakaulit at pagkakalublob sa pang-araw-araw, gaanoman mistulang nahahalipan na ang mga ito. Sa gayon, nahihiwatigang sa tula, ang rutang iniikutan ng isa ay mahalagang tinataya bilang hindi lamang basta daanang nakasanayan na ng isa, kung hindi daanan ding kaniyang malay na *isinasanay*: ruta nga ang isang ruta hindi lamang dahil ito nga ang daanang pawang ibinurda na ng panahon sa buto at noo ng isa, kung hindi dahil alinsabay ring pili at “pilit sina[sal]iksik / ang wawa ng penomenon” (4) nito, sa gitna ng karanasan ng mapag-ibang pang-araw-araw. Ang ruta, sa madaling sabi, ang pinipili ring balik-balikan, kung para din lamang mabuksan ang pagkakataong matutunan muli ang mga bagay sa marahil panibagong paraan.

Kritikal ang mungkahing ito ng tula hinggil sa pagkaruta ng ruta sapagkat liban pa sa ipinahihwatig nitong kakayanan ng isang sarili na makapagpasya, tinataya rin dito ni Santos ang isang paraan ng pagdalumat sa panahon: naipararating na marahil, ang ninanasang “pagkawala” o pagtakas mula sa dalumat na ito ay nasa marubdob din palang pakikipagtaon dito, sa gayon ngang “pagsasaliksik” dito, na nakapangyayari sa isang sandali upang maging wari “partikulong niyuyugyog / [hanggang] nababaklas din—umuho / nang wari ginigisawang lango” (“Slow Men at Work” 39). At bagaman tulad kung papaanong kapag nadaanan ang anumang bagay na nakapirme sa kalsada ay kinalaunan ding “kailangan[ng]... iwan” ito (“Ang Dilaw na Komatsu Excavator” 76), pinapangahas na idiin sa *Ruta* na ang higit na mahalaga sa gayong panandaliang pakikipagtagpo sa mga bagay ay ang pagsapit sa isang “malakristal na tuklas,” gaano pa man kakagyat o kasaglit ang ganitong kakintalan: na sa isang partikular na salukoy, ang isa ay maaari din ngang maging “salawahang ilahas” (“Pinto” 57), sa paraang samantalang narito sa isang partikular na kasalukuyan ay marahil naroon din sa iba pang salukoy. Sa ibang salita, ito ang ilahas na kakayanang maging alinsabay na nasa mga salukoy na ito, sa “noon” at sa “ngayon,” at maaaring iba pang mga “ngayon”: ito ang pagiging naroroon sa kalsadang binabago ng panahon, sa kapuwa anyo nitong nabago na at panibago na, nagpapabalik-balik sa pagitan ng mga ito, sa bisa na rin ng mismong kumpas ng pagtula.

Sapagkat sa *Ruta*, tulad na rin ng idiniriin ni Santos sa tulang “Sining,” ang kasiyahan ay narito—o maaari din, sa gana ng pagiging ilahas, *naroon*—“sa kawalan ng kahulugan ng lahat maliban sa kakayahang / muling akyatin ang puno nang paunti-unti saka bibilis” (34): ang gayon ngang pag-uulit-ulit ng pagkakataon na mawawaan ang penomenon ng mga bagay na paulit-ulit ding iniikutan. Samakatwid, ang mahalagang proposisyon ng aklat ay hinggil sa pagsasanay: sa kabuoan nito, kritikal na umuulit-ulit ang mga bagay na pinagtutuunan, kung para din lamang maari sa pamamagitan ng pagtula ang muli’t muling pagwawa sa mga ito. Ang pugot, halimbawa, na matatagpuan sa unang bahagi ng aklat bilang manyika mula sa *Noli me Tángere* ni Rizal (“Nawawalang Ulo ng Manika” 8-9) ay matatagpuan muli sa susunod na bahagi bilang biktimang “kinidnap ng terorista,” pati na nilang mga “lumipad ang bao ng... ulo” na nakapanood sa karahasang naganap sa pamamagitan ng kompyuter (“Púgot” 80). Ang baleyanang unang matatagpuan naman bilang tato sa braso ng isang banyaga (“Sa Tiyan ng Balyena ni Jonah” 12), sa ibang pagkakataon, ay itinatambad na butanding na nakahandusay sa dalampasigan, laman-laman ang mga basurang napagkamalan nitong kainin (“Hindi Si Moby Ang Multo ng Butanding” 48-49). At kung mamarapatin pa, ang huling butanding na ito, sa iba muling pagkakataon, ay ang espesiyeng tao rin mismo: pagkaraan ng baha, ito ang “namamagang katawan ng nakadapa / nakadapa at namamagang bangkay” (“Kinabukasan” 45), na sa isa muling pagkakataon ay marahil ang “amang pugót ang ulo” na pinaglalamayan ng kaniyang mga anak na “ipinaglihi, ipinaghehele sa... / kape’t kalamay” (“Sa Lamay” 105).

Sa gayon, sa mismong pagkaaklat na rin nito, isinasakatawan ng *Ruta* ang isang balangkas na maaaring tuntunin parito at paroon: inilalatag dito ang iba’t ibang bagay—ang kalsada, ang mangingibig, isang alagad ng sining, ang guro at mag-aaral, ang dagat at dalampasigan, ang mga puno, ang ulan, ang mga pusa, ang sasakyan, ang bahay, at iba pa—upang muli’t muling matagpuan at mapagtuunan ang mga ito nang masinsinan.⁴ Sa gayon, sa kabila ng wari pagsasahangganan ng koleksiyon sa sarili nito sampu na rin ng pagkakaroon ng ilang piling bagay lamang na iniikutan, sa katunayan ay sa ganitong paraan pa nga nito naaari ang isang pabaling na pagkawala sa panahon: ang mga pare-parehong bagay na ito ay naaaring mapanibago, sa isang sandali ay napakakawalan mula sa pagkakaburda sa panahon, sa gana na rin ng pananaginip para sa tahasang pag-iiba ng mga ito (“Paglalayag” 100-04), sa pagsaliksik sa “nagkakapatong-patong na[ng] mga alaalang / tiyak na tiyak sa pagsapit sa kasalukuyan” ng mga ito (“Sakaling Akala” 117). Sa madaling salita, habang tinutunton ng mga tula ni Santos ang mga nakasanayan nang bagay, ang pamilyaridad din ng mga ito ay alinsabay na “nayuyugyog” at “nababaklas,” upang mapahaya (muli) sa mga nasabing bagay ang kawalan ng tiyak na kahulugan, at nang sa gayon din mapasimulan muli ang pagwawa pa sa mga ito—wari parating sa unang pagkakataon.

Ito kung tutuusin ang iminumungkahi ni Santos sa “Isang Hapon sa Tag-Araw”: “damhin ang kabalyerong nangangalisag / ang mga bulaklak upang dito hanguin ang kasaysayan / ng lutiang-naging-pula-na-magiging-luntian-pa” (122). Bagaman nababanaag din nga sa ganitong pagbaling sa mga bulaklak ang posibilidad ng siklikalidad ng panahon, sa bisa na rin ng paglulugod sa danas ng pag-uulit-ulit, naaaring mapanibago maging ang ipinagpapalagay nang kasaysayan ng mga bagay. Sa kaso ng mga kabalyero, sino pa nga ba ang makatutukoy kung luntian nga ba ang nauuna sa pula ng mga ito? Hindi ba sa gana rin ng pag-ikot-ikot sa mga ruta, sa maulit na pagsasanay ng pagparito at pagparoon sa panahon, ay marahil nauuna rin pala ang pula, bago maging luntian, na magiging pula pa? At paano rin ba tukoy na mapag-iiba ang pula mula sa luntian? Hindi ba sa pagiging sunuran ng mga kulay na ito, may kung kailan ding kritikal na sandali na nagsasalikop ang mga ito? Mula sa ganitong pagtataka, nahihiwatigang sa kumpas ng pag-iikot, maaari ding maisakatuparan ang pagkawala sa panahon, sampu na rin ng ipinagpapalagay na linyalidad o siklikalidad nito: maaaring ang isa ay nangyaring “lumisan... na pala / bago... pa lumisan” (“Paalam” 81), at kung tatangkain man ang paglingon sa “nakaraan,” matatagpuan din lamang ang pagbaling na ito bilang “pabalik sa ngayon, laging ngayon,” at samakatwid mapagtanto sa wakas na “laging ngayon lamang ang nililingon” (“Laging Ngayon” 114). Sa ganitong paraan, nauunawaang ang panahon para kay Santos ay hindi lamang tuon ng kaniyang pagtatanong at pagsipat sa kalagayan ng babaeng sarili; sa halip, panahon din ang kaniya mismong kinapararaan, niyuyugyog at binabaklas, upang makapaghain ng mga maaaring tugon sa kaniyang mga pagtataka bilang isang makata.

Mula sa ganitong pagtataya hinggil sa panahon, higit nang mapahahalagahan ang mga pinakakatwang katangian ng *Ruta*, lalo na bilang bahagi ng malawak nang korpus ni Santos. Sa paglabas muli sa koleksiyong ito ng mga pamilyar na bagay tulad ng pusa at kaimito (“Paglilok” 46-47) na una nang natandaan sa kaniyang mga naunang koleksiyon (cf. “Paano ba ang Magtapon ng Pusa?,” *PP* 110-12; “Ang Sabi Ko sa Iyo,” *KNU* 9), hindi lamang payak na inaalingawngaw ni Santos ang kaniyang nauna nang panulat, kung hindi marahil ipinamamalas pa nga ang mga bagay na ito muli sa wari pinakaunang pagkakataon. Sa paglalakip muli sa *Ruta* ng tulang “Pagtawid” (78-79), halimbawa, na una nang naisama sa kaniyang koleksiyong *Kuwadro Numero Uno* (33-34), mauunawaang hindi ito palasak na pag-uulit sa nagdaan (o nalimbag!) na, subalit isa ring pagsasanay sa pagwawa, at pagwawang muli, sa mga bagay: sa isang paraan, ang pagkarito ng nasabing tula ay isang pagtatanong sa mambabasa kung nakakawala na rin ba ang kaniyang pag-unawa sa parehong tula, mahigit dalawampung taon na ang nakalilipas. Sa katulad na paraan, nahihinuhang ang pagiging kalipunan ng mga bago at piling tula ng *Ruta* ay hindi

pawang retrospektibong pagpapahalaga sa pagtula ni Santos, na animo iisa lamang ang pagtulang ito na maibabalangkas sa isang linyal na pagsasakasaysayan, mula piniling “luma” tungong “bago” o pabalik; sa halip, isa itong malikhaing pagdiriin sa pagtatayang nag-aalinsabay nga ang kaniyang *mga* pagtula, sampu rin ng iba’t ibang panahon ng mga ito. Tulad na rin ng matalisik na paalala ni Santos, “Wala namang tunay na nawawala” (“Miyerkoles ng Abo sa Pasig Line” 113): sa rutang pagtula na isinasanay na parituhan at paroonan, matataunan ang bagay-bagay para muli at muling mawawaan, kailanpaman.

Kaya rin sa isang pambihirang pagkakataon, mahalagang wari mauulit sa huling bahagi ng *Ruta* ang isang tulang inilatag na sa unang bahagi nito. Unang pinamagatang “Tanaw” na naglalarawan sa isang “may angil ng pagdaramdam / at lungkot ng pagmamahal” (42), inuulit ang tula sa isang rebisyon nitong nakapagdiriin kung papaanong mayroon pang panahon para manibago. Sa “Buntong-hininga sa Bukana ng Adbiyento,” dinadagdagan ang tula ng dalawa pang huling sagnong, bilang isang kumpas na rin ng timping pag-aabang sa kung ano ang maaari pang mailahad sa at ng panahon:

kaya iwan ang panulat sa pasimano ng bintana
mamahinga kuyumin sa palad ang maraming
larawan ng pagdurusang at saka umupo sa paanan
ng Panginoon at hintayin ang Kaniyang bendisyon

maghintay maghintay maghintay maghintay
magsa-Maria magsa-Maria magsa-Maria
nang ang kimkim na kapayapaan ng sagradong titik
sa iyo ay di mawalay o malagas nang pautay-utay. (91-92)

Ano ang gayong mungkahing paghihintay sa dulo ng tula ni Santos kung hindi ang mapaggiit na pagtataya rin sa pagparito at pagparoon sa rutang pinipiling sanayin, nang sa gayon ay maari din ang kabukasan para sa mga darating pang tula, para sa mga “sagradong titik”? Sa kasalukuyan kung kailan halos hindi na masusukat ang bilis ng pagbabanyuhay ng bagay-bagay—o, maaari pa, sa katotohanan ng kuwarentina kung kailan wari walang anumang pagbabanyuhay na nangyayari—ang *Ruta* ni Santos ay nagiging isang pagsasakatawan sa birtud ng timping pag-iikot habang tumutuklas din sa mga maaari pang pagkakataon. Sa gayon, napapanahong natuturo ang kritikalidad ng pagtula bilang anyo ng pagkawala sa panahon, gaanoman panandalian o karaniwan ito.

MGA TALA

1. Sa ibang pagkakataon, inilarawan din si Santos bilang “pantas ng ating panahon” (“Kritika Kultura Lecture Series”).
2. Kakatwang maitalang sa paglulunsad ng *Ruta* noong Enero 23, 2020 sa Pamantasang Ateneo de Naga, sa pagpapakilala ng makatang si Kristian Cordero kay Santos—o “Ma’am Beni”— inilarawan siya bilang “hindi maramot... kung magpapabasa ka sa kaniya ng tula [sapagkat] *hindi siya maramot sa kaniyang panahon*” (“Ang Makatang si Benilda sa Bikol”; sariling diin). Gayonpaman, ayon na rin kay Santos (2020), matatayang ang pag-iimpit sa panahon ng babae bilang parating “para sa iba” ang siya ring “ugat ng [kaniyang] pagiging guro” (197), na nauugnay lamang muli sa sinasabing pagiging “mapagbigay” nga niya sa pagsusuri at pagbabasa sa mga tula ng iba. Sa ibang salita, maituturing ang sinasabing kaniyang pagiging “hindi maramot” sa pagbasa bilang isa ring paraan “upang magkapapel sa patriyarkiya” (191). Samakatwid, kritikal na hindi maipagkamali na pawang katangiang payak o likas ang sinasabing “mapagbigay na sarili” ng babae, kung hindi makilala rin bilang isang paggigiit na isinasakaraniwan sa gana ng pana-panahong pakikipagtagpo sa iba’t ibang karahasan ng patriyarkikong lipunan.
3. Hinggil sa ganitong pagtatangka ng pagtula ni Santos tungo sa “pagkawala sa panahon,” maaaring tingnan ang paunang pagtataya ni Samar (2007). Para naman sa partikular na pagbasa sa gayon ding pagtatangka ni Santos sa kaniyang kalipunang *Kuwadro Numero Uno*, maaaring tingnan kay Benitez (2017).
4. Mula sa ganitong pagmamalay hinggil sa masinsing pagtuon ni Santos sa mga bagay maaaring pasimulan muli ang isa pang pagbasa sa *Ruta* bilang kahanay sa paninindigan ng panulaang Bagay, na pinasimulan ng kaniyang minsang guro na si Rolando Tinio.

MGA SANGGUNIAN

- “Ang Makatang si Benilda sa Bikol.” *Bicol Mail*, 6 Feb. 2020, <https://www.bicolmail.net/single-post/2020/02/06/Ang-Makatang-si-Benilda-sa-Bikol>. Binuksan 20 Dec. 2020.
- Benitez, Christian Jil. “Kung Papaano Umalpas sa Panahon: Isang pagbasa sa dalumat ng panahon sa *Kuwadro Numero Uno* ni Benilda Santos. Sa *Bright Sign, Bright Age: Critical Essays in Philippine Studies*, pat. J. Neil Garcia, U of the Philippines P, 2017, pp. 39-69.
- . “Panahon and Bagay: Metonymy and the Close Reading of Dictionaries to Understand Filipino Temporality.” *Philippine Studies* 67, blg. 3-4, 2019, pp. 457-88.
- “Kritika Kultura Lecture Series presents Benilda S. Santos: Pantas ng Ating Panahon.” *Panitikan.ph*, 20 Mar. 2017, <https://panitikan.ph/2017/03/20/kritika-kultura-lecture-series-presents-benilda-s-santos-pantas-ng-ating-panahon/>. Binuksan 1 Aug. 2021.
- Samar, Edgar. “Paghawak sa Panahon: Ang salaysay bilang talinghaga sa tula.” *The Loyola Schools Review* 6, 2007, pp. 1-21.
- Santos, Benilda S. *Alipato: Mga Bago at Piling Tula*. Salimbayan Books, 1999.
- . *Kuwadro Numero Uno: Mga Tula*. Ed. UP Jubilee Student, U of the Philippines P, 2005.
- . *Pali-palitong Posporo*. High Chair, 2016.
- . “Pananalamin at Pagkokolorete.” *Katipunan* 6, 2020, pp. 191-211.
- . *Ruta: Mga Bago at Piling Tula*. Ateneo de Naga UP, 2019.

Si **Christian Jil R. Benitez** (cbenitez@ateneo.edu) ay bahagi ng Kagawaran ng Filipino, Pamantasang Ateneo de Manila, kung saan siya nagtapos ng AB-MA sa panitikang Filipino. Hinirang bilang Makata ng Taon 2018 ng Komisyon sa Wikang Filipino, ang kaniyang mga akdang kritikal at malikhain ay nailathala na sa *Katipunan*, *Kritika Kultura*, *Philippine Studies*, *eTropic*, *Res Rhetorica*, at iba pang mga dyornal sa loob at labas ng bansa. Ang kaniyang kasalukuyang kritikal na kaabalahan ay umiinog sa panahong Filipino, sa pagkakarip na rin dito sa pamamagitan ng tropiko, mitolohiko, at materyal.